

IRENA ROLSKA

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI

irena.rolska@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0001-7360-9536>

BEJSCE W CZASACH FIRLEJÓW

<https://doi.org/10.15633/9788383700151.11>

Ród Firlejów przez kilka pokoleń należał do najwyższej warstwy polskiego społeczeństwa. Jego przedstawiciele piastowali wysokie urzędy państwowe, w tym marszałka wielkiego koronnego, podskarbiego koronnego, hetmanów, wojewodów i kasztelanów większych oraz kościelne – biskupów, a wreszcie prymasa.

Według legendy herbowej Firlejowie pojawili się w Polsce za czasów Mieszka I wraz z orszakiem czeskiej księżniczki Dobrawy. Jako wojowie Piasta mieli walnie przyczynić się do chrystianizacji ziem polskich. W latach siedemdziesiątych XVI wieku François Hotman (1524-1590), pisarz i profesor prawa na Sorbonie oraz Johann Thomas Freigius (1543-1583), filozof i rektor uniwersytetu w Altendorfie podkreślali „starożytne” pochodzenie dobrze znanego w Europie rodu Firlejów. Informacje, podane przez François Hotmana i Johanna Thomasa Freigiusa, stały się podstawą do opisanego dziejów Firlejów przez Bogdana Paprockiego, który wprowadzał jednak zmiany, ale dotyczące kalwińskich przedstawicieli rodu. Według Paprockiego protoplasta rodu Lewartów miał przybyć z Frankonii wraz z powracającym z wygnania do Polski, prawdopodobnie z Węgier, Władysławem Łokietkiem¹.

Dla dziejów rodu Firlejów najważniejszą datą był rok 1317, kiedy zostali wynagrodzeni za usługi oddane Władysławowi Łokietkowi. W źródłach historycznych jako najstarsi z rodu występowali: Dzierżko, kanonik kolegiaty św. Floriana na krakowskim Kleparzu i Eustachy – Ostajusz

z Bejsc (†1359)², podczaszy krakowski, a następnie kasztelan lubelski w latach ([1339?] 1347-1359)³. W Bejskach znajdowała się zapewne najstarsza siedziba Firlejów, gdzie Eustachy ufundował gotycki kościół ukończony w drugiej połowie XIV wieku, którego prezbiterium z baldachimowymi niszami usytuowanymi na osiach służek sklepienia bliskie jest prezbiterium kościoła Mariackiego w Krakowie. W latach siedemdziesiątych lub osiemdziesiątych XV wieku w prezbiterium kościoła w Bejskach, zapewne jeszcze za życia Ostasza, powstały gotyckie malowidła przedstawiające Chrystusa Pantokratora w otoczeniu Najświętszej Marii Panny i św. Jana.

W roku 1380, po śmierci Eustachego, nastąpił podział dóbr Firlejów między jego synów Jakuba i Piotra. Jakub został właścicielem siedziby rodu Firlejów w Dąbrowicy koło Lublina⁴. W kolejnym pokoleniu Dąbrowica znalazła się w rękach Adama Firleja z Krwat, a następnie jego syna Jana z Bejsc⁵. Po tym ostatnim Bejsce odziedziczył Piotr Firlej (†1499), sędzia lubelski⁶. Prawdopodobnie po śmierci Piotra Firleja, Bejsce znalazły się w rękach Adama

¹ M. Chachaj, *Z dziejów propagandy przeszłości rodu Firlejów w Europie XVI-XVII wieku*, [w:] *III Janowieckie Spotkania Historyczne. Mecenat kulturalny Firlejów. Firlejowie w tradycji lokalnej Lubelszczyzny. Materiały z sesji naukowej*, red. A. Szymanek, Janowiec 2001, s. 71-75; B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1858, s.491-497; I. Rolska, *Firlejowie Leopardzi. Studia nad patronatem i fundacjami artystycznymi w XVI i XVII wieku*, Lublin 2009, s. 31-32.

² A. Sochacka, *Posiadłości Lewartów w Lubelskiem w średniowieczu*, [w:] *II Janowieckie Spotkania Historyczne. Gospodarcza i kulturowo-twórcza rola Firlejów. Firlejowie w tradycji lokalnej*, Janowiec 2000, s. 15; Chachaj, *Z dziejów...*, s. 90; F. Piekosiński, *Codex diplomaticus Poloniae Minor*, t. 2, Kraków 1886, s. 274-275; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 34.

³ Eustachy poślubił Zofię z Tęczyna, córkę Jana Rabsztyńskiego i Barbary z Woli Konińskiej, obejmując wielkie dobra zwłaszcza po Konińskich. Por.: J. Kurtyka, *Latyfundium tęczyńskie. Dobra i właściciele (XIV-XVII wiek)*, Kraków 1999, s. 59, I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 32.

⁴ Piotr był protoplastą innych linii Firlejów: Broniewskich, Markuszowskich, Zakrzewskich, Beskich i Konarskich, Meglewskich i Krwatskich. Por.: I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 34.

⁵ Sz. Okolski, *Orbis Polonus [...] In quo antiqua Sarmatarum gentilitia relucet [...] Authore [...] Simone Okolski [...]*, t. II, Cracoviae 1641, s. 115-116; J. Krzepela, *Księga rozsiedlenia rodów ziemiańskich w dobie jagiellońskiej*, Kraków 1915, s. 225-226; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 34.

⁶ Okolski, *Orbis Polonus...*, s. 115-116; Krzepela, *Księga...*, s. 225-226; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 34.

Firleja – Konarskiego. Od niego około roku 1547, dobra przejął wnuk Piotra Firleja, również Piotr (1496/1497-1553), późniejszy wojewoda ruski⁷. Kolejnym właścicielem Bejsc, po Piotrze Firleju, został jego najstarszy syn Jan (ok. 1520-1574), marszałek wielki koronny, wojewoda krakowski i przywódca polskich kalwinów.

Dla dziejów Bejsc najważniejszą postacią był wojewoda krakowski, Mikołaj Firlej (†1600), najstarszy syn Jana Firleja (†1574) i Zofii Bonerówny. Mikołaj Firlej był jednym z najwybitniejszych przedstawicieli swojego rodu. Po jego śmierci Zygmunt III pisał o Firleju: „Mąż doświadczeniem najroztropniejszy, w radach najdoskonalszy, stałością i wielkością umysłu poważny, z cnoty szanowany”⁸.

Zgodnie z tradycją synów możnowładców Mikołaj Firlej rozpoczął peregrynację po Europie. Najpierw wyjechał do krajów niemieckich i Francji, w końcu na uniwersytet boloński. Szybko otrzymał królewskie zaszczyty i urzędy. Od roku 1562 był starostą kazimierskim i sekretarzem królewskim. W roku 1567 Mikołaj przebywał w Padwie, gdzie doszło do konfliktu zbrojnego, w wyniku którego musiał uciekać z miasta. Prawdopodobnie wrócił do Bolonii, gdzie został studentem znakomitego humanisty i znawcy rzymskich starożytności, Karola Sigoniusza, który dedykował swojemu uczniowi utwór pt. „De binis comitiis et lege curiata posterior cum Nicolao Grucho disputatio” (Bologna 1566). W nim wychwalał ród Firlejów i szczególnie inklinację Mikołaja do nauki, a zwłaszcza do nauk wyzwolonych, a także jego erudycję w zakresie studiów poświęconych sztuce. Mikołaj Firlej związał się w Rzymie z Kolegium Rzymskim, gdzie w latach sześćdziesiątych pojawiło się wielu przedstawicieli znanych polskich rodów, by przygotować się do walki w obronie katolicyzmu w Polsce. Cechą charakterystyczną wychowanków kolegów był wielki zapal religijny i nadzwyczajne poświęcenie się sprawom Kościoła katolickiego. Wielki wpływ na Firleju wywarły spotkania i rozmowy z papieżem Piusem V, a także z Antonio Marią Grazianim, sekretarzem kardynała Giovanni Francesco Commendone, nuncjusza apostolskiego w Rzeczypospolitej. W kwietniu 1569 roku doszło do konwersji kalwina Mikołaja Firleja na katolickie wyznanie. Doprowadzili do niej dwaj, przebywający w Rzymie, polscy

jezuici: Stanisław Warszewicki i Piotr Skarga⁹. W połowie 1569 roku Firlej wyjechał z Rzymu. Mimo iż ukrywał swoją konwersję, jednak nigdy nie wszedł w otwarty konflikt ze swoim ojcem Janem, przywódcą polskich kalwinów. Mikołaj stał na stanowisku obrony pokoju religijnego w Rzeczypospolitej. W roku 1576 został kasztelanem bieckim i referendarzem koronnym. Od roku 1589 sprawował urząd wojewody krakowskiego, następnie w roku 1598 został starostą wolbromskim, a rok później starostą pilźnieńskim. Mikołaj Firlej był też dyplomata, któremu powierzano ważne misje dyplomatyczne¹⁰. Król Zygmunt III zlecił Mikołajowi Firlejowi, członkowi królewskiej komisji korektury praw (1589), wydanie statusów prawa. Jan Januszewski (1550-1613), stały domownik wojewody, a jednocześnie największy wydawca w szesnastym stuleciu, twórca pierwszego narodowego pisma drukarskiego i reformator polskiej ortografii, opracował pod patronatem Firleja, w latach 1590-1597, zbiór prawa polskiego: „Statuta prawa y constitutione koronne łacińskie i polskie” (wyd. 1600).

Jako najstarszy syn Jana Firleja odziedziczył po nim ogromny majątek, m.in. główną siedzibę rodu w Dąbrowicy, a także m.in. Balice, Ogrodzieniec, kamienicę Bonerów - Firlejów w Krakowie i dwór w Lublinie oraz Bejsce. Dla konwertytów w okresie potrydenckim jedną z najważniejszych kwestii stało się udowodnienie współczesnym starożytności przynależności swego rodu do Kościoła katolickiego. Do takiego zmanifestowania przynależności rodziny Firlejów do wyznania katolickiego nadawały się Bejsce z kościołem wzniesionym przez Eustachego ponad dwieście lat temu. W Dąbrowicy, głównej siedzibie rodu, była tylko zamkowa kaplica, którą Mikołaj Firlej na nowo wyposażył, w innych jego siedzibach nie było katolickich świątyń. Kościół w Bejskach był doskonałym symbolem przynależności przodków Firlejów do Kościoła katolickiego. Od roku 1576 Mikołaj Firlej rozpoczyna karierę polityczną, w tym roku zostaje kasztelanem bieckim, referendarzem koronnym. Zwieńczeniem tej kariery było objęcie urzędu wojewody krakowskiego, co nastąpiło w roku 1587¹¹. Można przypuszczać, że myśl umieszczenia w ko-

⁷ Archiwum Kurii Archidiecezjalnej w Lublinie: K. Boniewski, *Opis historyczny diecezji lubelskiej*, sygn. A 259, s. 770; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 25.

⁸ W galerii sławnych Polaków w Sali Rycerskiej Zamku Królewskiego w Warszawie, stworzonej przez króla Stanisława Augusta znalazł się portret Mikołaja Firleja (†1600). Kopia tego wizerunku była w Galerii Sławnych Polaków, utworzonej przez pijara ks. Józefa Bogusławskiego w Wilnie. Por.: M. Kałamajska-Saeed, *Genealogia przez obrazy. Barokowa ikonografia rodu Sapiechów na tle staropolskich galerii portretowych*, Warszawa 2006, s. 46-48 i przypis 163.

⁹ Mikołaj Firlej szczególnie związany był z jezuitami, współfinansował kościoły jezuickie w Krakowie i Lublinie. Jako członek założonego przez Piotra Skargę w roku 1584 Arcybractwa Miłosierdzia był jego największym współpracownikiem. Por.: I. Rolska, *Firlejowie...*, s.74.

¹⁰ W roku 1575 Firlej odbył podróż dyplomatyczną do Wiednia, a być może i do Włoch. W roku 1589 wraz z kardynałem Jerzym Radziwiłłem, od cesarza Rudolfa II (1576-1612) w Pradze odebrał przysięgę na pokój z Rzeczypospolitą. W 1589 roku, po decyzji o uwolnieniu arcyksięcia Maksymiliana jeńca Zamoyskiego, Firlej wraz z Markiem Sobieskim, wojewodą lubelskim, wymusił na Habsburgu poręczenie, że ten złoży przysięgę, iż po opuszczeniu granic Polski, nie będzie podejmował prób zdobycia polskiego tronu. Por.: I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 73.

¹¹ W późniejszym okresie obejmowanie urzędów m.in. wojewodów wiązało się z coraz większym naciskiem na króla Zygmunta III, by ten nie

ściele w Bejskach mauzoleum rodowego Firlejów zapadła w latach osiemdziesiątych XVI wieku i wiązała się również ze śmiercią siostry wojewody, Elżbiety (†1580). Do tej pory przedstawiciele rodu Firlejów chowani byli w kościele dominikanów w Lublinie, gdzie do dzisiaj znajdują się ich renesansowe nagrobki¹².

Zgodnie z tradycją w prezbiterium kościoła w Bejskach został wzniesiony przed rokiem 1582 pomnik nagrobny Elżbiety (†1580/1582), autorstwa Hieronima Canavesi (1525-1582)¹³, a tym samym świątynia stała się mauzoleum Firlejów. W prostokątnej niszy, na charakterystycznym dla Canavesiego, boniowanym cokole wznosi się prostokątna nisza. W niej umieszczona została w pozycji półleżącej, w pozie sansovinowskiej, postać zmarłej młodej dziewczyny (il. 1). Zmarła przedstawiona jest w wytwornej sukni ozdobionej kryzą, z cennymi łańcuszkami na piersiach i wiankiem na głowie. Elżbieta trzyma w ręce zerwany kwiat – symbol niewinności i rozwijającego się życia. Wnękę nagrobka ujmują pary pilastrów ozdobione motywami roślinnymi i podtrzymujące dekoracyjny fryz. W zwieńczeniu pomnika umieszczona została prostokątna tablica inskrypcyjna ujęta w pilasterki i woluty dekorowane akantem, którą wieńczy kartusz z herbem Lewart. Najbliższe analogie do nagrobka z Bejsc wykazuje pomnik Jakuba Rokossowskiego (†1580), podskarbiego nadwornego koronnego w Szamotułach, którego twórcą jest Canavesi¹⁴. Podobieństwa do figury Elżbiety, a zwłaszcza w układzie szat, można doszukiwać się w innym nagrobku autorstwa Canavesiego, poświęconym spokrewnionej z Firlejówną, Katarzynie z Tęczyńskich Barzowej (†1566) w kościele w Książu¹⁵.

Zapewne w tym czasie zapadła decyzja podjęta przez Mikołaja Firleja o rozbudowie kościoła o południową kruchtę i budowie przy kościele w Bejskach kaplicy grobowej¹⁶.

powierzał stanowisk protestantom. Marek Sobieski mógł objąć urząd wojewody lubelskiego w roku 1599 dopiero po konwersji na katolicyzm.

¹² I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 226-237.

¹³ Z Canavesim łączy się również rzeźbiarska dekoracja dworu Firlejów-Broniewskich w Bronicach.

¹⁴ Układ postaci jest identyczny: Rokossowski zamiast kwiatu dzierży w ręce buławę. Różnice można zauważyć jedynie w polach pilastrów i fryzu, wypełnionych płytami marmurowymi. Tablica inskrypcyjna znalazła się pod postacią zmarłego, a nie w zwieńczeniu, jak to uczyniono w pomniku Firlejówny. W nagrobku z Szamotuł, w otoczeniu pilastrów oraz wolut ozdobionych akantem i zakończonych płonącymi wazami, został umieszczony herb zmarłego. Por.: I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 237.

¹⁵ Barbara z Mniszchów, trzecia żona Jana Firleja (†1574), marszałka wielkiego koronnego, zamówiła pomnik nagrobny ku czci swego pierwszego męża Łukasza Nagórskiego (†1571), podkomorzego łęczyckiego, starosty garwolińskiego, marszałka dworu królowej Anny Jagiellonki i syna Stanisława. Nagrobek stanął w kolegiacie pw. św. Jana w Warszawie. Por.: I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 238.

¹⁶ Kaplica św. Anny być może została dobudowana przez syna Mikołaja również Mikołaja, wojewodę sandomierskiego.

1. Nagrobek Elżbiety Firlejówny w kościele w Bejskach, fot. Irena Rolska

2. Mauzoleum Firlejów w Bejskach, fot. Irena Rolska

Datowanie architektury kaplicy zostało zdeterminowane okresem powstania nagrobka Firlejów i określone na lata 1594-1600 (il. 2). Założona na planie kwadratu kaplica formą nawiązuje do wzorca kaplicy z kopułą z latarnią, wzniesioną bezpośrednio na murze, zaprojektowaną przez Bartolommeo Berrecciego jako mauzoleum biskupa Piotra Tomickiego na Wawelu w roku 1530. Architektura kaplicy Firlejów jest skromna, a jednocześnie bardzo wyważona. W gładkie, tynkowane, lekko pochylone ściany

3. Latarnia na kaplicy Firlejów w Bejscach, fot. Irena Rolska

wprowadzono okulusy ujęte opaskami z motywami kwiatów i główką uskrzydłonego aniołka. W narożach kaplicy umieszczone są jońskie pilastry. Ściany kaplicy wieńczy bogaty dorycki gzyms złożony z tryglifów i metop z różami, u góry zamknięty jajownikiem. Nad kopułą wznosi się latarnia, którą ozdabiają esowate, zindywidualizowane jońskie hermy o liściastych spływach. Twórca kaplicy zapewne wykorzystał do nich wzorce z niderlandzkich wzorników (il. 3). Szukając jednak analogii dla herm, należy stwierdzić, iż wykazują one podobieństwa do herm wykonywanych przez Jana Michałowicza z Urzędowa m.in. do kaplicy Uchańskiego przy kolegiacie w Łowiczu (1580-1583). Także liściaste spływy herm nawiązują do płonących języków wprowadzonych do dekoracji kasetonów kopuły w kaplicy Uchańskiego¹⁷. Należy zauważyć, że w latach osiemdziesiątych Jan Michałowicz pracował dla spokrewnionych z Firlejami rodów Leżeńskich i Tarnowskich¹⁸.

Powyżej herm na latarni zostały umieszczone maski, zaś na narożach korpusu kaplicy, tak jak niegdyś w Kaplicy Zygmuntońskiej, ustawiono posągi Judyty i Dawida, symbolizujące Najświętszą Marię Pannę i Chrystusa.

Równie prostymi środkami przy rozczłonkowaniu ścian posłużono się we wnętrzu kaplicy, gdzie przejęto tylko niektóre elementy trójprzelotowego łuku triumfalnego, tj. arkadowe wnęki środkowe z belkowaniem bez architrawu. Jest to jedyna artykulacja pionowa, co również zbliża

4. Wnętrze kaplicy w Bejscach, fot. Irena Rolska

rozwiązanie wnętrza do dzieł Jana Michałowicza, chociaż należy pamiętać, iż nie mamy źródłowego poświadczenia o pracach tego architekta w Bejscach. Po bokach arkad w kaplicy znajdują się konchowe nisze o polichromowanych obramieniach, przeznaczone do ustawienia w nich figur. Ponad niszami znajdują się tablice ustawione jakby na konsolach. Nisze wprowadzone zostały w późniejszym okresie i zachwiały pierwotną koncepcję kompozycyjną. Umieszczenie ich na takim poziomie spowodowało, iż kapitele podtrzymujące środkowe archiwolty wypadają w połowie ich wysokości¹⁹. Polichromowane wnętrza kaplicy jest stonowane, a wręcz lapidarne (il. 4-5).

Odmienne została potraktowana ściana zachodnia, gdzie umieszczono wykonany z piaskowca nagrobek (il. 6-7). Zamontowanie na zachodniej ścianie kaplicy nagrobka wiązało się z integracją w strukturę istniejącej architektury m.in. w wyniku osadzania zwieńczenia nagrobka została naruszona struktura gzymsu podkopułowego²⁰. Można wysnuć hipotezę, że Mikołaj Firlej już w latach osiemdziesiątych rozpoczął budowę swego mauzoleum,

¹⁷ Kaplicę Uchańskiego w Łowiczu przekształcił prymas Henryk Firlej na kaplicę dla relikwii św. Wiktorii. Por.: I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 411.

¹⁸ J. Łoziński, *Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520-1620*, Warszawa 1973, s. 130; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 240.

¹⁹ J. Z. Łoziński, *Grobowe kaplice...*, s. 130; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 240.

²⁰ F. Stolor, *Testament Tomasza Nikla (Przyczynek do dziejów pińczowskich warsztatów budowlanych i kamieniarsko-rzeźbiarskich na przełomie wieków XVI i XVII)*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 32 (1970), nr 3-4, s. 233-235; J. Z. Łoziński, *Grobowe kaplice...*, s. 129,190; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 240.

5. Kopuła kaplicy Firlejów w Bejscach, fot. Irena Rolska

z pewnością forma budowli nawiązywała do twórczości architektonicznej zmarłego w roku 1583 Jana Michałowicza. Nie można wykluczyć, iż był on projektantem kaplicy Firlejów. We wnętrzu wzajemna relacja nagrobek – ołtarz nawiązuje do rozwiązań wewnątrz w mauzoleach projektowanych przez Jana Michałowicza. W nich także dominuje przede wszystkim pomnik²¹.

Przez kilka lat wnętrze kaplicy prawdopodobnie nie było ukończone. Decyzja o wzniesieniu pomnika grobowego została zapewne podjęta przez Firleja około roku 1593, i łączy się z datą śmierci pierwszej żony Elżbiety z Ligzów. Pierwszy etap budowy pomnika został ukończony przed rokiem 1600, tj. datą śmierci fundatora²².

Nagrobek z Bejsc to dzieło niejednolite. Dekoracja wnętrza kaplicy jest klasyczna i stonowana w porównaniu z wielopłaszczyznową, światłocieniową architekturą

nagrobka. Zmiany w szerokości i wysokości poszczególnych kondygnacji nagrobka powodują powstanie sił i wektorów służących do wywołania napięcia i niepokoju odbiorcy. Plastycznie, manierystyczne rozchwiecie nagrobka podkreślają dodane do architektonicznej ramy fantastyczne stworzenia²³. Przy cokole pomnika znalazły się dwugłowe węże, ponad nimi uskrzydłone smoki, hybrydy, z których wyrastają pędy przechodzące w łby gryfów i węży (il. 8-9). Kolejne skupisko stworów umieszczono w sferze przyczółku, gdzie znowu pojawiają się hybrydy roślinno-zwierzęce ze smoczymi głowami o długich szyjach²⁴. Zgodnie ze starożytną tradycją, przejętą przez chrześcijaństwo, w motywach smoków i węży widziano symbole zła, grzechu,

²¹ J. Z. Łoziński, *Kaplice grobowe...*, s. 133.

²² A. Kurzątkowska, *Mauzoleum Firlejów w Bejscach – wybitne dzieło manieryzmu pińczowskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. XXX (1968), nr 1, s. 123; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 239.

²³ R. Nawrocki, *Serpentem et dracones. Uwagi o motywach fantastycznych w dekoracji kaplicy Firlejów w Bejscach*, w: *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. V, red. J. Lileyko i I. Rolska, Lublin 2004, s. 36; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 245-249.

²⁴ Fantastyczne głowy smoków stylistycznie nawiązują do podobnych przedstawień z attyki kamienicy Bonerów-Firlejów w Krakowie, z nagrobka tzw. Piotra Firleja w kościele dominikanów w Lublinie i kartusza herbowego z pałacu Tęczyńskich w Jakubowicach Murowanych koło Lublina. Por.: I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 245.

6. Nagrobek Firlejów w Bejskach, fot. Irena Rolska

7. Fragment nagrobka Firlejów w Bejskach, fot. Irena Rolska

8. Smok z nagrobka Firlejów, fot. Irena Rolska

szatana, śmierci. Ulisses Aldrovandi włoski uczonec, lekarz, przyrodnik, filozof i encyklopedysta z Bolonii, którego uczniem był Mikołaj Firlej, tłumaczył postać smoka, jako symbol wewnętrznej walki duchowej. Węża utożsamiał Aldrovandi z grzeszną duszą zatrutą własnym jadem²⁵, a wyznawców luteranizmu łączył z apokaliptycznym smokiem o siedmiu głowach i dziesięciu rogach²⁶. Piotr Skarga szlachcica wyznania protestanckiego nazywał wprost bezbożnym wyrodkiem, niesprawiedliwym drapieżcą, wężem jadowitym²⁷.

Smoki, węże, hybrydy na obramieniu nagrobka, mogły odnosić się do wcześniejszej wiary kalwińskiej Firleja. Nie mogły one przekroczyć *porta coeli* – bramy prowadzącej w zaświaty. Wrota te zostały podkreślone w pomniku

9. Smok z nagrobka Firlejów, fot. Irena Rolska

²⁵ R. Nawrocki, *Serpentem et dracones...*, s. 42-43; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 246.

²⁶ R. Nawrocki, *Serpentem et dracones...*, s. 44; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 246.

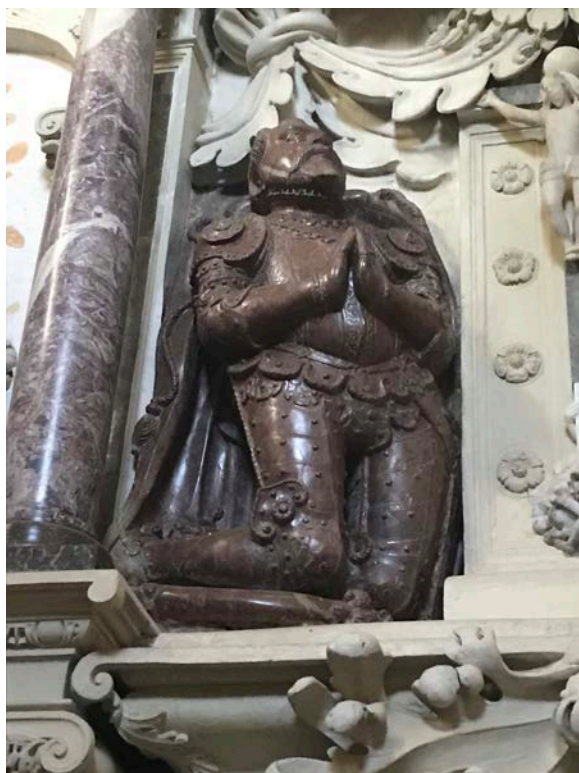
²⁷ Skarga wydał m.in. „Upomnienie ewangelików” (1592), „Proces konfederacyjnej” (1595), „Dyskurs na konfederacyjną” (1607). Por.: J. Tazbir, *Szermierz kontrreformacji- Piotr Skarga*, [w:] *Pisarze staropolscy, sylwetki*, red. S. Grzeszczuk, t. 2, Warszawa 1997, s. 260.

10. Zwieńczenie nagrobka Firlejów z figurą Chrystusa na szczycie, fot. Irena Rolska

11. Fragment nagrobka Firlejów, fot. Irena Rolska

12. Mikołaj Firlej, fot. Irena Rolska

13. Elżbieta z Ligęzów Firlejowa, fot. Irena Rolska

Firlejów edikulą z parą kolumn na postumentach i z trójkątnym przyczółkiem. Stwory zostały pokonane przez Chrystusa Zmartwychwstałego umieszczanego w zwieńczeniu nagrobka (il. 10).

Dekorację nagrobka wzbogacają podwieszane nad konsolami draperie, maski na jońskich kapitelach oraz wypukłe rozety i trójlistne palmy na fryzie. Nagrobek z Bejsc jest z jednej strony przykładem zastosowania repertuaru motywów dekoracyjnych, rozpowszechnionych w tym okresie w polskiej sztuce sepulkralnej i przykładem kontynuacji tradycji renesansowej plastyki. W nagrobku Firlejów w Bejskach pojawiły się także zaczerpnięte z ornamentalnych północnych wzorników motywy dekoracyjne, które nie mają odpowiednika w polskiej dekoracji rzeźbiarskiej. Do nich należą trójlistne palmy fryzu, gzyms podkopułowy złożony na przemian z główek puttów i wiązek makówek – symbolu snu i śmierci, przedstawionych na tle rollwerków.

W dolnej części środkowej nagrobka w Bejskach znajduje się tumba oparta na lwich łapach z kartuszem herbowym Firlejów i ze strzępiastą dekoracją z liści. Tumba i jej dekoracja powstała niewątpliwie w tym samym czasie, co oprawa nagrobka. Prawdopodobnie w pierwotnych założeniach pomnik miał przedstawiać postać leżącą, pograżoną w neoplatonickim śnie. Takie założenie ideowe, wprowadzające uspioną postać spoczywającą na sarkofagu,

a jednocześnie będącą już poza realnym światem, byłoby łącznikiem z pełnym ekspresji światem symboli nagrobka i zdecydowanie odpowiadałby manierystycznej koncepcji dzieła (il. 11).

Prawdopodobnie ze względu na śmierć Mikołaja Firleja dokonano zmiany w pierwotnej wersji nagrobka. Zamiast postaci leżącej wprowadzono, w środkowej części nagrobka, odbiegające wykonaniem i stylem od innych elementów pomnika, marmurową płytę z płaskorzeźbionymi postaciami zmarłych: Mikołaja i Elżbiety Firlejów. Postacie ukazane są w kontrreformacyjnych pozach klęczących, adorujące krucyfiks, który wyznacza oś kompozycji (il. 12-13). Obok krzyża umieszczona została postać pokutującej św. Marii Magdaleny (il. 14). Umieszczenie tej świętej przy krucyfiksie, wydaje się odzwierciedlać postawę samego Firleja konwertyty, zwłaszcza gdy uświadomimy sobie, że protestantyzm negował postać Marii Magdaleny. Klęczące figury zmarłych wzorowano na podobnych płaskorzeźbach, ale o wyższej klasie artystycznej, wykonanych do nagrobka w kaplicy Branickich w Niepołomicach, a utożsamianej z autorstwem Santi Guccio²⁸.

²⁸ Budowa kaplicy Branickich w Niepołomicach odbywała się w tym samym czasie, kiedy wznoszono kaplicę Firlejów w Bejskach. Por.: I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 241.

14. Krucyfiks z nagrobka Firlejów z Marią Magdaleną, fot. Irena Rolska

15. Putto z nagrobka Firlejów w Bejskach, fot. Irena Rolska

Postacie Firlejów zostały wstawione do istniejącego już nagrobka. Jednak, żeby umieścić je w środkowym polu, należało zrobić miejsce na ich stopy. W tym celu usunięto części baz kolumn i pilastrów. Zachwiana została struktura kompozycyjna nagrobka. W pomniku widoczne są też inne dysharmonie, m.in. brak zespolenia między krucyfiksem a fałdami zwisającego nad nim baldachimu²⁹.

Zmiany, jakie nastąpiły w strukturze nagrobka, źródłowo łączy się z działalnością muratora Tomasza Nikła³⁰, znani są i inni mistrzowie kamieniarscy związani z warsztatami pińczowskimi, którzy pracowali przy nagrobku na początku XVII wieku. Byli to oprócz Tomasza Nikła, Simon Crumels (w roku 1604), Matyjas Prus, Johannes (w roku 1610) i Alberto (w roku 1610) i szwagier Nikła, Machler³¹. Pomnik łączono przede wszystkim z kręgiem Santi Guccio³² i warsztatów pińczowskich³³. Prace przy nagrobku trwały przynajmniej do roku 1610, taka data wyryta na impoście pod lewą kolumną³⁴.

Pomnik dekorują kartusze ozdobione rollwerkami i akantem, w których prawdopodobnie miały znaleźć się inskrypcje. Po obu stronach nagrobka zostały dodane symbole *vanitas* w postaci puttów z klepsydrami i czaszkami znakami śmierci (il. 15). Zachowana tablica inskrypcyjna

²⁹ F. Stolot, *Testament...*, s. 235; J. Z. Łoziński, *Grobowe kaplice...*, s. 129; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 243.

³⁰ F. Stolot, *Testament...*, s. 227-243.

³¹ M. Kałamajska-Saaed, *Kaplica Firlejów w Bejskach. Dokumentacja historyczna*, Warszawa 1971 (mps w Zbiorach Badań Regionalnych Warszawy i Mazowsza Ośrodka Dokumentacji Zabytków); I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 243.

³² Analogii w dekoracji pomnika Firlejów można dopatrywać się w nagrobku wykonanego przez Guccio dla Kryskich w Drobinie, należąc do nich: wydłużony kartusz w dolnej części nagrobka, podpory w partii środkowej ustawione na postumentach o jońskich kapitelach i wydłużone, stykające się kartusze we fryzie oraz maski - symbole geniusza śmierci, zastosowane przez Guccio w pomniku Batorego (1594-1595). Motyw draperii w nagrobku z Bejsce pojawia się także w Drobinie, w postaci wstęgi oplatającej rollwerki i spływającej pod nimi. Spotykamy tam też zbliżony sposób ukształtowania draperii, putta z symbolami śmierci, a w architekturze pomnika marmurowe, kolorowe inkrustacje w manierze weneckiej, stosowane przez Guccio także w pomniku Batorego i wolutowe spływy przy podstawie zwieńczenia. Z pomnika Batorego pochodzą naśladowane w Bejskach wolutowe nakrycia impostów nad kapitelami. Wiele paraleli, chociaż i charakterystycznych również dla epoki można odnaleźć w gucciowskim nagrobku Urszuli i Sebastiana Montelupich (ok. 1600): w postaci spiętych, wydłużonych kartuszy, masek, tarczy herbowej z labrami w otoczeniu tralek oraz form postumentów zbliżonych do impostów z płyty nagrobnej czy przedpiersi stall porównywalnych z opracowaniem bramki w kaplicy w Bejskach. W drugiej części nagrobka krakowskiego występują podobne formy zwierzęcych głów i motyw połączeń ślimacznicy czy marmurowych inkrustacji. Por.: Rolska, *Firlejowie...*, s. 242.

³³ A. Lauterbach, *Die Renaissance in Krakau*, München 1911, s. 84; S. Narebski, *Kaplica renesansowa we Włocławku i jej związki z kaplicą Firlejowską w Bejskach*, Bydgoszcz 1961, s. 32-33; A. Fischinger, *Santi Gucci architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*, Kraków 1969, s. 84-86; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 240.

³⁴ J. Z. Łoziński, *Grobowe kaplice kopułowe...*, s. 129.

16. Ołtarz Wniebowzięcia NMP w kaplicy Firlejów w Bejskach, fot. Irena Rolska

z nagrobka Firlejów została ufundowana dopiero przed rokiem 1678 przez prawnuka Mikołaja i Elżbiety, Mikołaja Andrzeja Firleja († po 1678)³⁵.

Naprzeciwko nagrobka w kaplicy w Bejskach stanął przed rokiem 1600 ołtarz pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (il. 16). Ołtarz w tym samym roku poświęcił nuncjusz papieża Klemensa VIII, za przyczyną papieskiego prałata, biskupa Henryka Firleja (†1626), przyrodni brat Mikołaja³⁶. Ołtarz w ogólnym schemacie kompozycyjnym i motywach dekoracyjnych nawiązuje do wzniesionego naprzeciwko nagrobka. Wykonano go z piaskowca, marmuru i alabastru. W centrum kompozycji znalazła się płaskorzeźbiona scena Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, której towarzyszą św. Stanisław biskup z Piotrowinem oraz św. Mikołaj³⁷. Nad postaciami świętych umieszczono pełnoplastyczne figury archaniołów Gabriela

i Michała, zaś nad sceną Wniebowzięcia NMP, płaskorzeźbione Ukrzyżowanie, a ponad nim pełnoplastyczną postać Chrystusa Triumfatora. W górnej części ołtarza znajdują się także dwa putta z atrybutami wiary. Ażurową dekorację ołtarza dopełniają zaczerpnięte z wzorników sztuki niderlandzkiej, a przede wszystkim z dzieła Corneliusa Florisa, rollwerki, elementy okuciowe, geometryczne oraz motywy roślinne, zoomorficzne i putta. Mimo przeładowności dekoracją i pewnych manierystycznych niekonsekwencji łamiących, klasyczne zasady w stosowaniu form, ołtarz zachował osiową strukturę architektoniczną³⁸. Na zwieńczeniu, na osi kolumn stanęły putta, a w dolnej partii z boku ołtarza wprowadzono formę uszaków. Między parą pilastrów

³⁵ Ks. J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Pińczowskim, Skalbmierkim, Wiślickim, Marjanówka* 1927, s. 12.

³⁶ Tamże, s. 10-11.

³⁷ W kaplicy pałacowej w Dąbrowicy znajdował się w głównym ołtarzu obraz przedstawiający Trzech Króli, zaś w bocznych świętych Stanisława i Wojciecha. Por. I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 249.

³⁸ Stylistycznie ołtarzowi z Bejsk najbliższe są pomniki nagrobne Mniszchów w Radzynie Podlaskim i Uchańskich w Uchaniach. W pierwszym wypadku oprócz, niewątpliwych zależności kompozycji architektonicznej, można dopatrzeć się zastosowania podobnych elementów dekoracyjnych, identycznych jak w Bejskach, w formie zwieńczenia, chociaż w Radzynie przyjmującego w części środkowej kształt edykuli ujętej w esownicę, niegdyś zwieńczonej figurą Chrystusa. W nagrobku radzyńskim spotykamy również motyw charakterystycznej przewiązki, nieco węższej i zamiast w 1/3 wysokości, znajdującej się w połowie kolumn. Por.: I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 243.

17. Bramka do kaplicy Firlejów w Bejskach (2009).
 fot. Irena Rolska

podtrzymujących belkowanie zaprojektowano zamkniętą półkuliście wnękę, wypełnioną rzeźbą figuralną. Być może towarzyszące ołtarzowi barokowe antepedium pochodziło z fundacji któregoś z potomków Mikołaja Firleja. W arkadach ścian tarczowych namalowano sceny Zwiastowania, Narodzin NMP i Pokłon Trzech Króli.

Z pierwszego etapu wznoszenia nagrobka z lat 1593-1597 pochodzi kamienna ażurowa bramka z motywem plecionki prowadząca do wnętrza kaplicy (il. 17). Nad wejściem do kaplicy znajduje się tarcza z herbem Lewart, ozdobiona maskami. Integralną częścią dekoracji kaplicy jest portal prowadzący do kościoła, z postacią św. Mikołaja (il. 18). Te zależności widoczne są m.in. w postaci plecionki obejmującej otwór wejściowy do kościoła i bramki wejściowej do kaplicy, wspólne są także: motyw potrójnych wolut przypominających elementy okuciowo-wolutowe z nagrobka, wydłużone kartusze we fryzie czy też rollwerkowe zwieńczenie z liśćmi akantu, do tego inne elementy woluty, główki aniołków i sterczyny.

W okresie budowy nagrobka w prezbiterium kościoła stała alabastrowa chrzcielnica³⁹ (il. 19). Jej podstawę

³⁹ Pierwszą datę podaje M. Kurzątkowska (mps *Mecenat artystyczny Firlejów 1526-1626*, 1964; drugą datę podaje *Katalog Zabytków Sztuki*

ozdabiają orle szpony, zaś nodus baranie głowy. Ponad nią wznosi się puklowana czara u góry dekorowana anielskimi główkami. Chrzcielnica dekorowana jest też charakterystycznym motywem zbliżonym do kaboszonów. Motywy zoomorficzne na dole chrzcielnicy mają podobne znaczenie symboliczne, jak w przypadku stworów w nagrobku. Za przyczyną chrztu świętego, następuje nawrócenie i oczyszczenie z grzechów, wyjście ze świata pogańskiego do świata chrześcijańskiego, co ilustrują głowy baranie i anielskie główki. Na te same lata datowana jest również przyścienna kropielnica z podstawą w formie wydłużonej konsoli, o czasy dekorowanej maskaronami i herbem Legart (il. 20)⁴⁰.

Niewątpliwie nagrobek Firlejów z Bejsc należy do najciekawszych przykładów sztuki sepulkralnej okresu manieryzmu i kontrreformacji. Jest kompilacją nie tylko form, motywów dekoracyjnych, ale także idei. Mikołaj Firlej po roku 1574, po konwersji na wyznanie katolickie, stał się jednym z najgorętszych propagatorów kontrreformacji. Pomnik Firlejów w Bejskach jest dowodem na to, że fundator był przekonany, iż dokonał odpowiedniego wyboru prawdziwej drogi prowadzącej do zbawienia. Rola Boga czuwającego nad duchowym życiem Firleja została podkreślona w nagrobku przez ustawienie na belkowaniu, ale już w strefie kopuły figury Chrystusa Triumfatora. W nagrobku Firlejów, zgodnie z założeniami manieryzmu, świat realny łączy się ze światem symboli. Kompozycja nagrobka jest dokładnie przemyślana, świadczy też o tym, że fundator był nie tylko świadomym dysponentem sztuki, ale dzieło skierowane zostało do dojrzałego, wykształconego odbiorcy.

Źródłowy zapis o niedokończonej pracy Nikla w Bejskach może odnosić się do budowy lub przebudowy dworu Mikołaja Firleja w Bejskach. O samej budowli wiemy bardzo mało, ale wojewoda przykładał wielką wagę do reprezentacyjności swoich siedzib. Odwiedzających Firleja w Balicach czy Ogrodzieńcu zachwycała wytworność jego rezydencji. Firlejowie świetnie prowadzący

w Polsce, *Województwo kieleckie*, t. III, red. J. Z. Łoziński, B. Wolff, z. 9, pow. pińczowski, oprac. K. Kutrzebianka, J. Z. Łoziński, B. Wolff, Warszawa 1961, s. 4.

⁴⁰ Kartusz z herbem Lewart, zdobycy kropielnicę, a także tarcze herbowe w kaplicy i na nagrobku, przypominają kartusz z tablicy erekcyjnej ufundowanej przez Jana Zamoyskiego w roku 1592 do kościoła w Starym Zamościu w okresie jego rekatolizacji. Opracowanie tarczy z herbem Jelita w zwieńczeniu tablicy jest identyczne, oryginalnie wykrojone i podobnie zdobione jak wypukła część środkowa w formie kaboszonu dekorowanego po brzegach rzędem wywiniętych listków w kartuszu z herbem Gryf z zamku w Niepołomicach powstałym w kręgu Santi Guccio. Sam artysta miał na zamówienie Zamoyskiego wykonać fontannę dla Zamościa. Podobnie opracowane tarcze herbowe znajdują się na nagrobku w Radzynie Podlaskim, na kamienicy Konopniców w Lublinie, i w tzw. nagrobku Piotra Firlej. Por.: A. Kurzątkowska, *Rzeźba pińczowska na Lubelszczyźnie*, [w:] *Sztuka około roku 1600*, red. T. Hrankowska, Warszawa 1974, s. 167; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 248.

18. Portal kościoła p.w. św. Mikołaja w Bejskach, fot. Irena Rolska

politykę rodową, wykorzystując do tego również sztukę, nawet w swoich dworach i pałacach podkreślali swoje pochodzenie. W przebudowanej krakowskiej kamienicy Bonerów – Firlejów zostały umieszczone na fasadzie herby z wywodem genealogicznym: Bończa praprababki Jadwigi Osmólskiej, prababki Gryf – Anny Mieleckiej, Topór – babki Katarzyny Tęczyńskiej oraz Bonarowa – matki Zofii Bonerówny⁴¹. W opisie z r. 1732 zapisano *spodem zaś przy drzwiach kolumny po obu stronach kamienne wydrążone, nad którymi po obydwu stronach dwie osoby także kamienne*⁴², zapewne były to stojące w niszach postacie rycerskich przodków Firlejów stanowiące charakterystyczną ozdobę ich siedzib. W pałacu w Dąbrowicy w niszach reprezentacyjnej fasady pojawiły się złożone postacie atentałów Firlejów⁴³. Na zewnątrz dworu Firlejów-Broniewskich w Bronowicach w dwóch arkadach wspartych na cokole, z boku ujętych parą kolumn zostały umieszczone stojące postacie rycerzy. Pomnik zwieńczony był tarczą herbową z klejnotem, którą podtrzymywały lamparty. We fryzie umieszczono tablicę w obramieniu w postaci płaskich rollwerków i majuskułowym napisem: *Cnotą i uczciwemu*

⁴¹ *Facjata z rynku dobra, a na której góra Gryf kamienny, Lew y Jednorożec takież [..]. Za: A. Fischnger i J. Lepiarczyk, Dyskusja w sprawie attyki kamienicy bonerowskiej w Krakowie, „Ochrona Zabytków”, T. X (1957), nr 4, s. 35. Por. A. Kurzątkowska, *Firlejowie-Broniewscy i ich fundacje. Przyczynek do mecenatu Firlejów w XVI i XVII w.*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 23 (1961), nr 1, s. 20; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 223-225.*

⁴² A. Kurzątkowska, *Mecenat...*, s. 95; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 224.

⁴³ I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 169, 224.

19. Alabastrowa chrzcielnica w kościele w Bejskach, fot. Irena Rolska

20. Kropielnica z herbem Firlejów przy wejściu do kościoła w Bejskach, fot. Irena Rolska

sprawami familie stoją, w dolnej części była płyta z napisem: *Piotr i Jakób Firlejowie dwaj bracia rodzeni a domu tego przodkowie żyli na świecie roku Bożego 1380*⁴⁴.

Dwór w Bejskach był jedną z ulubionych siedzib Mikołaja Firleja, zatem możemy stwierdzić, iż z pewnością miał odpowiednią oprawę ideowo-artystyczną. W dworze znajdowała się biblioteka⁴⁵, do której Firlej sprowadzał książki z całej Europy⁴⁶. Księgozbiór po Mikołaju Firleju, jego druga żona Agnieszka z Tęczyńskich zapisała

⁴⁴ Rzeźbę przedstawiającą przodków Firlejów umieściła ks. Izabela Czartoryska na ścianie w Domku Gotyckiego w Puławach. Por.: A. Kurzątkowska, *Firlejowie-Broniewscy...*, s. 23; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 239.

⁴⁵ E. Chwalewik, *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t.1, Warszawa 1926, s. 11; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 137-138.

⁴⁶ W zbiorach British Museum, zachował się exlibris Mikołaja. Pośrodku, w sercu exlibrisu umieszczony jest herb Lewart Firlejów, otoczony przez herby żony Elżbiety Ligęzianki, czyli Półkoczic i Pilawa oraz herby matki Mikołaja: Bonarowa – Bonerów i babki Topór – Tęczyńskich. Nad tarczą są trzy helmy w koronach pięciolistnych, w których występują klejnoty – pół Koza, pół Lampart i Bonarowa. Tarczę otaczały ozdobne labry ze stylizowanych liści. Do Mikołaja należał również exlibris ze zbioru Henry Pechetta przedstawiający bociana przynoszącego pożywienie do gniazda, u góry z sentencją „Pietas homini tutissima viris”, a poniżej „Nicolas Firlei de Dombrowica 1570”. Zob.: Chwalewik, *Exlibrisy polskie szesnastego i siedemnastego wieku*, Wrocław 1955, s. 44; L. Zalewski, *Biblioteka seminarium duchownego w Lublinie*, Warszawa 1926, s. 230-23; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 138-139.

21. XIX-wieczna kopia portretu Andrzeja Firleja z kościoła p.w. św. Mikołaja w Bejskach, fot. Irena Rolska

ufundowanemu przez siebie, klasztorowi karmelitów bosych w Czernej⁴⁷.

Z pewnością pozostałością kalwińskiego wychowania Mikołaja Firleja były jego zainteresowania naukowe i własne badania zwłaszcza nad przyrodą. W Balicach, wzorem Bolonii, założył pierwszy ogród botaniczny. Jego zainteresowania botaniką powstały pod wpływem studiów u Ulissego Aldrovandiego w Bolonii. Spotkanie z nim owocowało także wieloletnią współpracą. To właśnie m.in. Firlej dostarczał Aldrovandiemu informacje na temat oczystej przyrody. Zapewne Aldrovandiemu zawdzięczał Firlej zupełnie inne podejście do otaczającego świata, widzianego przez pryzmat doświadczenia i tym samym dopełnienia obowiązujących teorii, a czasem, jak w przypadku określenia np. kwiatu tzw. firletki, wprowadzenia do nauki swoich własnych badań⁴⁸. W spisie inwentarza dworu z roku 1661 czytamy, iż ... *matematycznych instrumentów i sfera [globus - IR], co świat mierzają, kosztowne i inszych*

⁴⁷ J. Kurtyka, *Latyfundium tęczyńskie...*, s. 208.

⁴⁸ Zainteresowania Mikołaja Firleja botaniką mogły zrodzić się o wiele wcześniej, dzięki znajomości z wybitnym polskim botanikiem, lekarzem i profesorem Akademii Krakowskiej, kanonikiem sandomierskim, Marcinem z Urzędowa twórcą „Herbarium Polskiego” (wyd. 1595). Kanonik przebywał bowiem na dworze Jana Firleja (†1574), ojca Mikołaja w Kocku, gdzie nie tylko leczył wojewodę, ale także prowadził studia porównawcze i własne obserwacje florystyczne. Od roku 1568, nadwornym lekarzem Jana Firleja (†1574) był też Marcin Fox (†1588), przyrodnik, profesor medycyny Akademii Krakowskiej, a także późniejszy lekarz nadworny Stefana Batorego. W roku 1569 Fox związał swoją działalność naukową z Mikołajem Firlejem, z którym dokonywał odkryć skamieniałości prehistorycznych w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą. Por.: I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 135.

instrumentów do tego należących gwałt, świadczących o naukowych zainteresowaniach Firleja⁴⁹.

O zamożności siedziby zwanej również pałacem świadczą cenne przedmioty: zwierciadło, w którym z jednej strony widzi się wielka rzecz każda na podobieństwo z drugiej strony, także nad podobieństwo mała [szkło powiększające – IR], perspektywy rozmaite kosztowne na dwie oczy [okulary – IR], na jedno [monokl – IR] i [rączka – IR] krupeczkowa [chropowata – IR], by się ręka nie ślizgała, z słoniowej kości, w której się pchła jako rak widzi [szkło powiększające – IR], dzialeczka, ruśniczki nad zamiar maleńkie, kosztowną robotą, [wykonane – IR], ślimak morski we srebro oprawny [nautilus – IR], złociste fajanse w złoto oprawne, warcaby z białej kości i hebanu czarnego wespół składane; słoniowa kolebka z dziecięciem wymyślną robotą, tabliczki za szkłem, które znaczyły rok, miesiąc, dzień [kalendarz?], mysz wymyślną robotą, która jak żywa biegła; kukułka, która jak żywa kukała; okulary cudzoziemskie rozmaite [...] karty kosztowne cudzoziemskie, z których się różne narody i stany czyniły [...], rękawice cudzoziemskie rozmaite ze złotem, z perłami [...], szkatułka aksamitna ceglasta ze złocistą oprawą [...]. Pas turecki szeroki jedwabny, srebrem i złotem [dekorowany]⁵⁰. Oprócz rzeczy świeckich w dworze odnotowano: relikwii rozmaitych nie mało [...] w trumienkach kosztownych oprawnych oraz wiele mentalików [medaliki – IR], krzyżyków kosztownych [...]⁵¹. W skąpym opisie wnętrza uwagę

zwraca: *bret zielony adamaszkowy z Lewartami, do framug okiennych szkarłatne sukna rozmaitymi materiałami szyte, w Lewart obicie lubo żałobne*. Ze sprzętów wymienia się: *krzesła aksamitne zielone troje, krzesło aksamitne czerwone*⁵² oraz *rydwan pokojowy czerwony* [zapewne rodzaj wózka do przewożenia osób – IR]. W sklepie [w skarbcu – IR] w aksamitnej skrzyni przechowywane były *liczmany z lewartami złociste*, oprócz tego *noże wielkie, srebrne, złociste i łyżka także*, a także naczynia z cyny i miedzi i *pektoralik* [mały zegarek do noszenia na piersiach – IR] *B.X. Domasławskiego [...]*,⁵³ W Bejskach, tak jak w innych siedzibach Firlejów, w Dąbrowicy, Czemiernikach, Ogrodzieńcu były rodzinne, portretowe galerie malarskie⁵⁴.

Po śmierci Mikołaja (†1600), Bejsce należały do jego syna również Mikołaja (†1636), wojewody sandomierskiego. Później Bejsce były własnością wojewody krakowskiego, Andrzeja (†1661)⁵⁵. Po śmierci tego ostatniego, wdowa po nim Zofia Petronela Tarnowska miała przekazać Dąbrowicę, Ogrodzieniec i Bejsce w ręce bratanka Andrzeja, Mikołaja Andrzeja Firleja († po 1678), syna kasztelana lubelskiego Zbigniewa (†1649). W wyniku sporu Firlej dokonał zajazdu na wszystkie trzy miejscowości. W wyniku procesu między Mikołajem Andrzejem a Zofią Petronelą Tarnowską, Firlej odzyskał dobra rodowe. Wraz z jego śmiercią po roku 1678 Bejsce, po ponad trzystu latach, już nie należały do rodu Lewartów.

⁴⁹ J. Czubek, *Dwa inwentarze firlejowskie z XVII w.*, „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki”, t. VIII, z. III-IV, Kraków 1912, s. 396.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże.

⁵² W Ogrodzieńcu za Firlejów aksamitne krzesła były rzeźbione ze srebrnymi ozdobami. Por. W. Łoziński, *Życie polskie w dawnych wiekach*, Kraków 1958, s. 26; I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 200.

⁵³ Czubek, *Dwa inwentarze...*, s. 396.

⁵⁴ I. Rolska, *Firlejowie...*, s. 150.

⁵⁵ W kościele w Bejskach znajduje się XIX-wieczna kopia portretu Andrzeja Firleja (il. 21), niegdyś w kościele był również portret Elżbiety Firlejówny.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Kurii Archidiecezjalnej w Lublinie:, K. Boniewski, *Opis historyczny diecezji lubelskiej*, sygn. A 259.
- Chachaj M., *Z dziejów propagandy przeszłości rodu Firlejów w Europie XVI-XVII wieku*, [w:] *III Janowieckie Spotkania Historyczne. Mecenat kulturalny Firlejów. Firlejowie w tradycji lokalnej Lubelszczyzny. Materiały z sesji naukowej*, red. A. Szymanek, Janowiec 2001.
- Chwalewik E., *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t.1, Warszawa 1926, s. 11.
- Chwalewik E., *Exlibrisy polskie szesnastego i siedemnastego wieku*, Wrocław 1955.
- Czubek J., *Dwa inwentarze firlejowskie z XVII w.*, „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki”, t. VIII, z. III-IV, Kraków 1912.
- Fischinger A., *Santi Guccci architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*, Kraków 1969.
- Fischinger A., Lepiarczyk J., *Dyskusja w sprawie attyki kamiennicy bonerowskiej w Krakowie*, „Ochrona Zabytków”, T. X (1957), nr 4.
- Jamroz S., *Attyka Bonerów w Krakowie, Rynek Główny nr 9*, „Ochrona Zabytków” IX, 1956, nr 1-2.
- Kałamajska-Saaed M., *Kaplica Firlejów w Bejskach. Dokumentacja historyczna*, Warszawa 1971 (mps w Zbiorach badań Regionalnych Warszawy i Mazowsza Ośrodka Dokumentacji Zabytków).
- Krzepela J., *Księga rozszedlenia rodów ziemiańskich w dobie jagiellońskiej*, Kraków 1915.
- Kurtyka J., *Latyfundium tęczyńskie. Dobra i właściciele (XI-V-XVII wiek)*, Kraków 1999.
- Kurzątkowska A., *Firlejowie-Broniewscy i ich fundacje. Przyczynek do mecenatu Firlejów w XVI i XVII w.*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 23 (1961), nr 1.
- Kurzątkowska A., *Mauzoleum Firlejów w Bejskach – wybitne dzieło „manieryzmu pińczowskiego”*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. XXX (1968), nr 1.
- Kurzątkowska A., *Mecenat artystyczny Firlejów 1526-1626*, mps 1964.
- Kurzątkowska A., *Rzeźba pińczowska na Lubelszczyźnie*, [w:] *Sztuka około roku 1600*, red. T. Hrankowska, Warszawa 1974.
- Lauterbach A., *Die Renaissance in Krakau*, München 1911.
- Łoziński J. Z., *Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520-1620*, Warszawa 1973.
- Łoziński W., *Życie polskie w dawnych wiekach*, Kraków 1958.
- Narębski S., *Kaplica renesansowa we Włocławku i jej związki z kaplicą Firlejowską w Bejskach*, Bydgoszcz 1961.
- Nawrocki R., *Serpentem et dracones. Uwagi o motywach fantastycznych w dekoracji kaplicy Firlejów w Bejskach*, [w:] *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. V, red. J. Lileyko i I. Rolska, Lublin 2004.
- Okolski Sz., *Orbis Polonus [...] In quo antiqua Sarmatarum gentilitia relucet [...] Authore [...] Simone Okolski [...]*, t. II, Cracoviae 1641.
- Paprocki B., *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1858.
- Piekosiński F., *Codex diplomaticus Poloniae Minor*, t. 2, Kraków 1886.
- Rolska I., *Firlejowie Leopardzi. Studia nad patronatem i fundacjami artystycznymi w XVI i XVII wieku*, Lublin 2009.
- Sochacka A., *Posiadłości Lewartów w Lubelskiem w średniowieczu*, w: *II Janowieckie Spotkania Historyczne. Gospodarcza i kulturowo-twórcza rola Firlejów. Firlejowie w tradycji lokalnej*, Janowiec 2000.
- Stolot F., *Testament Tomasza Nikla (Przyczynek do dziejów pińczowskich warsztatów budowlanych i kamieniarsko-rzeźbiarskich na przełomie wieków XVI i XVII)*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 32 (1970), nr 3-4.
- Tazbir J., *Szermierz kontrreformacji - Piotr Skarga*, [w:] *Pisarze staropolscy, sylwetki*, red. S. Grzeszczuk, t. 2, Warszawa 1997.
- Wiśniewski J., *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Pińczowskim, Skalbimierkim, Wiślickim, Marjanówka* 1927.
- Zalewski L., *Biblioteka seminarium duchownego w Lublinie*, Warszawa 1926.